

Sonja TOMOVIĆ-ŠUNDIĆ*

PRAVO I DEMOKRATIJA U DJELU DŽONA PLAMENCA

U svom nadahnutom tekstu o Džonu Plamencu Isaija Berlin zapisuje: „Reč integritet je bila izmišljena za njega... nezavisnost, savestan odnos prema istini, blistava nepristrasnost suda, plemenit i neproračunat karakter”. Čitav život „ovaj otmeni izgnanik”, koji po oba koljena vodi porijeklo od glasovitih porodica iz Crne Gore, proveo je u akademskoj sredini, kao profesor na britanskim i američkim koledžima. Zanimljiv detalj u njegovoj biografiji jeste da je za vrijeme II svjetskog rata prešao na službu u Jugoslovensku ambasadu i postao član ratnog kabineta kralja Petra. Iz toga zaključujemo da su njegove veze sa domovinom, iako je bio u egzilu, snažno obilježile njegov život i način razmišljanja.

Plamenac se u svojim raspravama i knjigama bavio političkom teorijom. Njegov doprinos analizi političkog diskursa u glavnim crtama je u tome što je unosio filozofsku dimenziju u svoja politička razmišljanja. Time je svoju političku teoriju izložio kao filozofiju politike, služeći se pojmovnikom, terminima i metodama filozofije. Džon Plamenac će obuhvatiti teorijski snažno čitav spektar različitih autora antičkih mudraca od Makijavelija, Hobsa i utilitarista do sjajnih analiza Hegela i Marksa. Pri tom uspio je da iznese precizan i analitičan sud o različitim mišlocima i njihovim pogledima na državu, pravo i politiku.

Dominantna tema Plamenčevoj političkoj teoriji svakako je rasvjetljavanje pojma demokratija, njena vrijednost, dometi i granice. Između iluzije utopističkih vizija tzv. narodnih demokratija i zapadne demokratije, sa neutralnošću akademskog intelektualaca raspravljao je o dometima njihovih političkih rješenja. No i pored njegovog uvjerenja da

---

* Prof. dr Sonja Tomović-Šundić, Univerzitet Crne Gore

je njegovo izlaganje sa stanovišta političke prakse neutralno da se bavi isključivo demokratskim teorijama, uočavamo prednost koju je dao principima zapadne demokratije. Plamenac je u ispitivanju vrijednosti zapadne demokratije uvijek isticao da su njeni simboli: demokratske institucije, izabrana zakonodavna tijela i političke stranke. Nastojeći da odbaci argumente kritičara zapadnog modela, smatrao je da se taj politički sistem u odlučujućim stvarima, iako ne savršenim u svim svojim svojstvima, ipak približava idealu demokratije. Raspravljajući detaljno o idejama marksista, socijalista, anarhista, nastojao je da ukaže na tačke neslaganja, na slabosti njihovih argumenata u pogledu vrijednosnih ocjena demokratskog ideala i demokratske prakse u razvijenim zapadnim demokratijama. U osnovi iako nije zastupao radikalni stav, niti pisao sa tom namjerom, Plamenčev rad treba shvatiti kao apologiju parlamentarne demokratije i njenih prednosti u odnosu na sve druge oblike političkih sistema.

U svojim analizama demokratije, Plamenac nije stvorio originalnu političku teoriju, niti izvodio samostalne zaključke. Ipak, značaj njegovog teorijskog poduhvata je nespornan iz više razloga. U prvom redu on je izvanredan poznavalac istorije političke misli velikih autoriteta u oblasti politike i prava. Jednostavnim stilom sa lakoćom je iznosio njihove dobre strane, ukazujući opravdano na nedostatak valjanih argumenata, naročito ako su u pitanju jasni kriterijumi koji se mogu primjeniti u procjeni da li je neki oblik vladavine demokratski ili ne. Tako je Plamenčeva osnovna zamisao bila da proučavanjem brojnih političkih teorija ukaže na njihovu osnovnu svrhu, koja se sastoji u relevantnom tumačenju i objašnjenju demokratije ali i davanju kriterijuma koji mogu da posluže u konkretnim ocjenama političkih zajednica.

Plamenac je nastojao da sintetički iskaže svoje ideje o demokratiji, čija validnost ne proističe toliko iz novih uvida koliko iz njegovog konciznog rezimea i razmatranja. Definicija demokratije Džona Plamenca je sugestivna i jednostavna: „Demokratija je stvar prava, obavezna procedura koja obezbjeđuje da su prava i obaveze ispunjeni”. Objašnjenje prava i obaveza mogu se dati jedino u okviru političke filozofije, kao ozbiljnog načina da se ispita njihovo značenje u okvirima zajednice. Time se ono što ljudi rade i značaj njihovog ponašanja procjenjuje sa stanovišta institucionalizacije moralnih i pravnih standarda u društvenom životu, pa sistem prava i obaveza predstavlja osnovni obrazac demokratskog društva.

Iako je potpuna demokratija nedostižan ideal, u svim etapama ljudske civilizacije, Plamenac vjeruje u približavanju tom cilju onih političkih sistema u kojima postoji jasno propisan katalog prava i obaveza. Pri tom on kritikuje utilitaristički stav da je demokratija zadovoljenje potreba ili ostvarenje ciljeva kao neodrživ i isprazan. Čak i politička jednakost određena je pojmovima prava i dužnosti koje svim građanima obezbjeđuju jednak pravni status i ravnopravno učešće u javnom životu.

Osim političke jednakosti, pojmovi politička odgovornost, politička obaveza, sloboda i slobodni izbori i konkurencija stranaka, privatna i politička prava su karakteristični za demokratske države. U demokratskim režimima vladari su odgovorni pred svojim građanima, jer su legitimitet za vršenje vlasti dobili na slobodnim i periodičnim izborima. Osim toga, građani u takvim političkim sistemima imaju pravo da slobodno kritikuju kreatore politike i time vidljivo utiču na demokratske promjene u društvu. Pri tom, Plamenac upozorava da demokratija znači postojanje istinskih političkih alternativa, široke javne debata o njihovim razlikama da bi građani mogli slobodno da donose pravosnažne odluke. U tom kontekstu „volja većine”, kao dominantno načelo demokratije nije neostvariv mit, već realno pravo građana da demokratski oblikuju politički život.

Kritikujući tzv. narodne demokratije, Plamenac je ukazao na bitnu različitost u odnosu na zemlje Zapada. Manjina oligarha ili vođa postaju uzurpatori koji zapravo surovo ugnjetavaju svoje građane. Iako je i u totalitarnim režimima retorika demokratije prisutna, riječ je o brutalnom kršenju svih građanskih prava, i političkih prava u ime ideologije nasilja i apsolutnog vladanja bez ikakve mogućnosti praktične provjere ili promjene sistema upravljanja. Ovom finom distancijom dva tipa vladanja, Plamenac će posredno izvesti zaključak da je istinska demokratija stranačka, tj. ona u kojoj postoje nezavisne stranke sa svojim programima koji promovišu različita mišljenja. Prema ovom, Plamenac konstatuje da demokratiju omogućavaju slobodni izbori utemeljeni na principu dobre obaviještenosti građana i njihovom racionalnom političkom izboru.

Prije svega, demokratski sistemi stvaraju se u okviru racionalnih odluka građana, njihovog razumijevanja i poštovanja prava i obaveza kao i zajedničke političke odgovornosti koju dijele građani koju su im povjerali i dali mandat za političko upravljanje. Tako je moć političke elite dobila legitimitet na slobodnim izborima i sama obavezna na po-

litičku odgovornost. Suprotno od ovog, institucije sacijalističkih demokratija obezbjeđuju dominaciju organizovane manjine, koja bez obzira na želje ljudi nastoji da transformiše društvo prema nekom svom cilju. Tako se uprkos tome što za sebe tvrde da su demokrate, stvara politička klima podržana ideologijom u kojoj je ta kobajagi demokratija sa svojim nedemokratskim metodama vješta zamjena za istinsko slobodno građansko društvo.

Smisao Plamenčeve političke teorije je njegova smirena i mudra odbrana demokratije zapadno-liberalnog tipa, koja je uz sve moguće prigovore i propuste u praksi optimalan način političkog organizovanja društva. Potvrdu građanskoj demokratiji predstavlja njeno konstituisanje na principima prava građana i legitimitetu političke moći i odgovornosti koji stiče slobodno izraženom voljom svojih građana.

Dušu demokratije čine ljudska prava i prava kao humanizirajući agens, kojim se čitava društvena scena usmjerava prema plemenitijim ciljevima. Svaki građanin, bez izuzetka, ima sistem svojih prava ali i dužnosti koje ga čine aktivnim učesnikom javnog života. Biti politički odgovoran ne znači anarhiju slobode. Između slobode i odgovornosti potrebno je uspostaviti ravnotežu. Sloboda je proporcionalna principu odgovornosti. Svaki građanin slobodan je u mjeri kojoj ne narušava načelo odgovornog ponašanja. Odgovoran čovjek ima punu svijest o svojoj ličnoj i građanskoj odgovornosti, što ga sprečava da upotrebi svoju slobodu u negativne svrhe. Institut odgovornosti građana ukida princip da je sve dozvoljeno, jer građani racionalno procjenjuju dejstvo ali i dobrovoljno prihvataju granice svoje slobode.

U tom kontekstu sistem prava uključuje sistem obaveza ali tako da se oni međusobno ne isključuju. Imati pravo koje bi se ukidalo obavezom, bilo bi isto što i ukidanje smisla prava. Bilans između prava i obaveza treba da se uspostavi tako da među njima nema protivrječnosti. Svako pravo ograničeno je obavezom da se njime ne narušavaju moralni principi i da služi nekom dobru.

Generalno, pojam demokratije je neraskidivo povezan sa postojanjem institucija prava i obaveza ali i procedurama koja omogućavaju njihovo funkcionisanje. Karakteristično je za demokratske sisteme da se temelje na slobodnim izborima, stranačkoj konkurenciji, vladavini prava i zakona. Demokratska država je gotovo sinonimna pojmu pravna država. Ideal jednakosti u političkoj praksi treba da znači pravnu i političku jednakost građanina. Time se viševjekovni ideal političke fi-

lozofije; savršeno društvo, koliko je to realno moguće, približava političkoj praksi. Kao vladavina većine, uprkos mogućim lošim stranama i problematizovanju pojma većinske volje, dominantni princip demokratske uprave ipak se suštinski ne može dovesti u pitanje.

Ukoliko postoje stvarni demokratski mehanizmi, u društvu, stranačko nadmetanje, alternativni politički programi, sloboda mišljenja i kritičnog odnosa prema vlasti, slobodni mediji, obaviješteni i dobro informisani građani, nezavisne sudske i pravne institucije, možemo govoriti o dobrom osnovu za stvaranje demokratskog političkog sistema.

Demokratija nije iluzija koja nas kao utopistički ideal čeka na kraju društvenih procesa. Ona je realna mogućnost, čije ostvarenje sadrži niz validnih koraka i procedura. Utilitarističko objašnjenje da je cilj demokratije zadovoljenje potreba ili neko srećno društvo u budućnosti kao projekat njenih političkih elita, zapravo je nerazumijevanje samog pojma. Demokratija jeste konkretan proces transformacije društvenih struktura, zasnovan na strogo važećem pravnom poretku. Inače riječ je o zloupotrebi pojma demokratija u ime nekih zamagljenih i nedostižnih ciljeva.

Za razliku od demokratije, totalitarni režim kao njena suprotnost predstavlja vladavinu manjine koja je uzurpirala prava većine. Vlast manjine, nad većinom, čak kad ima najfiniju i prividno demokratsku retoriku, uvijek je nasilna. Bez obzira na opravdanja, vlast manjine, ne može biti poluga demokratske građanske države. Prvenstveno zato što se neka manjina, po određenom partikularnom standardu ideologije, nacije ili religije uspostavlja kao politička moć. Naročitu opasnost, predstavljaju politički režimi u kojima se politička moć koncentriše u rukama manjinske kaste upravljača ili još češći je slučaj da takvu privilegiju prigrabi autoritativni vođa. Pri tom legitimitet za totalitarne i autoritarne političke sisteme u njihovim različitim istorijskim oblicima, ne osniva se na slobodno izraženoj izbornoj volji građana. Tako je ključna stvar demokratije izborni sistem grubo prekršen i čitav sistem dobija nasilnički karakter.

Postoje jasni kriterijumi u društvenom životu zajednice, da li je neki politički režim demokratski ili ne. Uz brojne nedostatke i prigovore, naročito kada je u pitanju raskorak između demokratskog ideala i prakse, simbol demokratije jesu i biće uvijek slobodni izbori. Jer to jeste tačka na kojoj se provjerava zrelost i građanska svijest, ali i jedina demokratska mogućnost da vlast dobije legitimitet za vršenje svojih funkcija.

Tako je istinska demokratija samo stranačka, podređena periodičnim izborima na kojima se promoviraju različita politička mišljenja. Slobodni izbori i građanin, obezbijeđen sistemom svojih političkih prava, jesu pred-uslov za demokratsku političku zajednicu. Politička odgovornost vlasti uspostavlja se apriori principom izbora, utoliko što su oni koji vrše vlast odgovorni pred svojim biračima. Obrnuto, i građani su odgovorni za vlast, jer od njihove političke volje ali i prava da slobodno kritikuju političke odluke, zavisi demokratski potencijal društva. Političke odluke građana treba da budu racionalan izbor, promišljena podrška i zajednička odgovornost koju dijele za iskazano povjerenje i mandat vršiocima vlasti.

Potvrdu prednosti građanske demokratije nad drugim oblicima političkog organizovanja društva dala je istorija. Konstituisana na principu prava građanina i politički odgovornoj vlasti koja legitimitet za upravljanje crpi iz slobodnih izbora, demokratija predstavlja najbolje od svih mogućih političkih rješenja. Uobičajeno je da se sistem prava povezuje sa slobodnim djelovanjem građana u okvirima njihovih prava. Po definiciji pravo je neka moć koju posjedujemo, konkretnije, prava su slobodni prostor djelovanja svakog pojedinca prema načelima etike. Moć prava zapravo je pravno ozakonjena moć moralnog ponašanja u određenom društvu. Tu moć, koju građani posjeduju prirodno, država i zakon uobličavaju u formi zakonskih prava. Imati pravo podrazumijeva da je čovjek razumno stvorenje kadro da shvati princip norme, obaveze i dužnosti. Tako je privilegija na pravo istovremeno i prihvatanje cijelog sistema obaveza, u čemu se sastoji smisao političke slobode. Politička sloboda ne znači pravo na samovolju, već zakonom regulisano korišćenje svojih prava.

Ali, da li postoji nešto što se može nazvati bezuslovno pravo? Time se tvrdi implicate da je neko ponašanje apsolutno ispravno, u svakoj situaciji. Teorijski gledano, prirodna prava su bezuslovna jer su po sebi dobra i u funkciji su ostvarivanja dobra. Međutim, u društvenoj stvarnosti moraju postojati ograničenja. Moć da sprovedemo neko pravo u praksi mora se povinovati kriterijumu morala i nepovredivosti tuđih prava. Granica mojih prava je tuđe pravo koje ne smije da bude ugroženo. Iako čovjek posjeduje prava, po svojoj prirodi, ipak je društvo mjesto njihovog ispoljavanja. Tako je legitimitet prava, utemeljen na moralnoj osnovi i slobodi, ali i načelu zajednice, u kojoj svaki građanin može uživati ista prava.

Pravo ne može postojati izvan zajednice, utoliko što ono jeste moć, moć koju priznaje društvo. Država treba da štiti zagarantovana prava svojih građana, jemčeći im prava na njihovu upotrebu. Istovremeno, to je politička obaveza vlasti da stvori zakone i društvene uslove u kojima će građani slobodno da koriste propisana prava. Tako se dobija dozvola za sprovođenje sistema prava, čiji garant je pravni poredak.

U najopštijem smislu poredak prava, priznat od strane legitimnih institucija, postaje solidan osnov za stvaranje demokratskog društva. Građani su tako upućeni na sistem prava i obaveza koji može da doprinese opštem dobru. Međutim, nijedan čovjek ma koliko legalno bila zaštićena njegova prava generalno ne može imati pravo da se ponaša nemoralno. Mogućnost slobodnog djelovanja ograničena je etičkim principom po kome nijedna individua ne može da postupa zlo, niti podstiče zlo. Nije riječ o determinizmu koji ograničava slobodu, već moralnoj obavezi koja se temelji na autoritetu savjesti.

U tom kontekstu sloboda nije pravo da se radi šta ko hoće ili princip: sve je dozvoljeno. Prava su dobrovoljna obaveza koja nas upravo štite od anarhije. Ona su dokaz da djelamo slobodni od svakog spoljašnjeg pritiska politike, ali ne i moralnog zakona. Tako je pravo garantovano spolja pravnim propisima a njegovu unutrašnju stranu čini moralni zakon. Sloboda u kontekstu prava nije prinuda niti ograničavanje već mogućnost nezavisnog djelanja u skladu sa predstavom o našim obavezama i dužnostima. Slobodan građanin nezavisan je od prinude društva, ali istovremeno zavisan od moralnog imperativa. Prava predstavljaju prava na slobodnu radnju koju društvo ne nameće kao prisilu. Kao nalog političkog sistema koji teži da bude demokratski, pravom se jemči sloboda svakog građanina. Na taj način prava, građanske slobode i dužnosti predstavljaju idealnu formulu, za konstituisanje stabilnog demokratskog poretka.

Sonja TOMOVIĆ-ŠUNDIĆ

LAW AND DEMOCRACY IN THE WORK OF JOHN PLAMENATZ

Summary

Political thought of John Plamenatz, in the ideological and notional sense represents unique phenomena in the tradition of our political thinking. Especially important are his exquisitely argumentative stands on the advantages of a democratic state and democratic institutions over all other forms of ruling and political organizing. By using simple style and crystal clear notions, Plamenatz strived to enlighten the meaning of democracy and its role in constituting political communities based on legitimacy of the rule of law and legal state. Of special importance to our actual perception of the civil society are his synthetic judgements and analysis of notions on democracy, but also on the political equality and political responsibility, free elections and parliamentarism.